

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Παριεῖ τῶν Ἰν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμιδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Ἰζωρεζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Brehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1934

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΝ Τῇ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚῃ ΘΡΗΣΚΕΙΑ^{*)}

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

*Μακαριώτατε,
Κύριε Πρύτασι,
Κυρὶαι καὶ Κύριοι,*

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἕκαστον τοῦ βίου αὐτοῦ σταθμὸν προόδου εὐγνώμονα ὀφείλῃ νὰ στρέφῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ μετὰ Θεὸν πρὸς πάντας τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ, κατὰ μείζονα λόγον ὀφείλῃ τοῦτο νὰ πράξῃ ὅ τὸ πρῶτον ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο βῆμα ἀνερχόμενος, εἰς ὃ ἔταξαν μὲν αὐτὸν ἢ τε εὐμενῆς τῶν Καθηγητῶν τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ψῆφος καὶ ἢ τῆς Κυβερνήσεως ἐπίνευσις, ἀνήγαγον ὅμως αὐτὸν αἱ προσπάθειαι, οἱ πόνοι καὶ οἱ μόχθοι πάντων ἐκείνων τῶν ἀλησμονήτων ἀνδρῶν, οὔτινες συνέβαλον εἰς τὴν πρόοδον αὐτοῦ. Λιὰ τοῦτο ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς ζωῆς μου περιστάσιν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην τοῦ βίου μου, ἦν ὡς τὴν ἱερωτέραν τῆς ἐπιστημονικῆς μου ζωῆς αἰσθάνομαι, θεωρῶ καθῆκον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐν συγκινήσει εὐγνώμονα νὰ στρέψω τὴν μνήμην μου πρὸς τε τοὺς ἀποθανόντας μοι γονεῖς καὶ πρὸς πάντας τοὺς προσφιλεῖς μοι Καθηγητάς, ἡμετέρους καὶ ξένους.

Θεωρῶ ἑμαυτὸν τῷ ὄντι εὐτυχῆ, διότι ἀποτίω ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τοὺς Καθηγητάς μου τὸν ὀφειλόμενον τοῦτον φόρον ἀτενίζω ζῶντας τοὺς πλείστους ἐξ αὐτῶν. Δι' ἐκείνους ὅμως, τοὺς ὁποίους

^{*)} Ἐναρκτήριον μάθημα, γενόμενον τῇ 13ῃ Νοεμβρίου 1933 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ὁ θάνατος ἀρήρπασεν, ἄς εἶναι ἡ εὐλαβὴς αὐτῶν ἐνταῦθα ἀνάμνησις ὡς ἱερὸν μνημόσυνον. Ὅπως ὅμως ἰδιαίτερος ὄφειλον εὐγνωμόνως νὰ μνησθῶ ἐνταῦθα τοῦ ἀσπιδίου Καθηγητοῦ μου Ν. Πασαγιαννοπούλου, ὄν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν μαθημάτων τῆς Παλ. Διαθήκης διαδέχομαι καὶ εἰς ὃν πλήν ἄλλων καὶ τὴν πρώτην οἰκίαν καὶ χειραγώγησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Α. ὄφειλον.

Ἄλλ' ἡ ἀγαθὴ τύχη ἔφευγεν ὥστε εἰσερχόμενος εἰς τὴν Θεολογικὴν οἰκογένειαν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου νὰ συναντήσω ὡς συναδέλφους καὶ συνεργάτας τοὺς φιλιώτους μοι ἐκείνους Καθηγητάς, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ὁποίων ἐπὶ μακρὰ εἶη ἔν τε τῇ Ἑξαρχίᾳ καὶ τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἐμασθήτωσα. Ἡ μετ' αὐτῶν ἀναστροφὴ μέλλει καὶ πάλιν εἶναι ἀγαθὴ ἐμοῦ ν' ἀποβῆ, διότι ἐν τῇ μετ' αὐτῶν συνεργασίᾳ διδάσκων πάλιν ἡ ἐξοὶ τὴν ἀριστερίαν αὐτῶν πεῖραν.

Πρὶν ἔτι εἰς τὸ θέμα εἰσελθῶ θεωρῶ καὶ ἔτι νὰ ἐκφράσω καὶ δημοσίᾳ θερμοῦς τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τε τοὺς ἐκλέξαντάς με Καθηγητάς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ πρὸς τὸν ἀξιότιμον ἐπί τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων Ὑπουργόν, τὸν ἐπιτιμοῦσάν με τὴν ἐκλογὴν μου.

* * *

Ἀρχόμενος τῶν παραδόσεών μου δὲν ἡδυνάμην ἴσως ἄλλο καταλληλότερον πρὸς τὴν περίστασιν θέμα ν' ἀναπτύξω ἢ νὰ παρῶσθαι γενικὴν τινὰ εἰκόνα τῶν σημερινῶν κατευθύνσεων τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐφαρμοζομένων μεθόδων, ἵνα οὕτως ὁ φοιτητὴς ἀποκτήσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰκόνα τινὰ τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ὁ ἀναλαμβάνων σήμερον διδασκαλίαν μαθημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Α. ἵνα εἰθεόρει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου ἀναγκαίαν, καὶ ὅσον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἰδίᾳ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἕνεκα διαφόρων λόγων νέαι ὀρίζοντες ἤρχισαν νὰ διαγράφωνται καὶ νέαι μέθοδοι νὰ ἐφαρμόζωνται. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο διεπραγματεύθην ἤδη ἀρχόμενος τῶν μαθημάτων μου ὡς Ὑφηγητής.¹⁾

1) Β. Βέλλα: Αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀθήναι 1932.

οὕτως ὥστε ἠδυνάμην τώρα νὰ στρέψω τὸ βλέμμα μου πρὸς αὐτὰ τὰ κέντρα τῆς ἐπιστήμης, τὴν Ἰσραηλιτικὴν δὴλον ὅτι θρησκείαν, ἔξ ἧς ἀνέκυρα τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας «Θεὸς καὶ ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ», οὐ μόνον διότι τὸ θέμα τοῦτο ἐσχίστως ἠσχίσε ν' ἀποτελῇ ἴδιον ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἀλλὰ καὶ κεντρικὴν κατέχει θέσιν, περικλείον πληθὸς ἄλλων σπουδαίων ἐπὶ μέρους προβλημάτων, οὕτως ὥστε ἀναπτύσσων τις αὐτὸ εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας.

Ἐξυπόμην ὅτι τοῦ προβλήματος ἀφείλομεν νὰ ἐπιληρωθῶμεν μακρὰν οἰκονομίᾳ ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένης ἐννοίας περὶ ἱστορίας, εἰς δὲ τὴν ἐρευνητικὴν αὐτοῦ νὰ χορηγήσωμεν βαίνοντες ἐπὶ τοῦ ἰδιώτους τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας καὶ προσπαθοῦντες κατὰ πρῶτον ἐξ αὐτῆς νὰ κατανοήσωμεν τὸ πρόβλημα, ἵνα οὕτως ἀποφύγωμεν τὴν ἀκραιβὴν ἀνακρίτησιν ξένων ἐπιδράσεων. Πισθῆλθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιστήμῃ ἢ οὐχὶ ἀπομεμακρυσμένη ἀπ' ἡμῶν ἐποχῇ ἐκείνῃ, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν τοῦ ἐκσκαπτομένου τότε ὄλικοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἐζήτων ἐν τῇ λάσπῃ τῶν προβλημάτων τῆς Π. Α. μόνον παντοίας ξένας ἐπιδράσεις, παρημελοῦντες οὕτω τὴν προσπάθειαν τῆς κατανοήσεως τῶν ζητημάτων κυρίως ἐξ αὐτῆς τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραήλ. Τὸ πρόβλημα δὲ ἡμῶν δυνάμεθα πλήρως νὰ κατανοήσωμεν μόνον ἐφ' ὅσον ἱστιάμεθα ἐπὶ τοῦ ἰδιώτους τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, διότι αἱ ἐν αὐτῇ ἐναπύχουσαι δυνάμεις, μοναδικαὶ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, ἐδημιούργησαν καὶ μοναδικὴν καθαρῶς Ἰσραηλιτικὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν.

Ἐπεὶ πᾶσαν δὲ ἄλλην θρησκείαν ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κατ' ἐξοχὴν δύναται νὰ τεθῇ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Θεοῦ καὶ ἱστορίας, καθ' ὅσον ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ ὑπάρχουσιν οἱ ἀναγκαῖοι ὄροι, οἵτινες ἠγάγον εἰς στενὴν σχέσιν Θεὸν καὶ ἱστορίαν καὶ συνέτειναν εἰς τὴν διαμόρφωσιν καθαρῶς Ἰσραηλιτικῆς ἰδεολογίας καὶ ἀντιλήψεως περὶ ἱστορίας. Ἴδιον ἢ γένεσις αὐτῆς τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν μυθολογίαν ἀλλ' εἶναι ἀσφύκτως συνδεδεμένη ἰδίᾳ μὲ τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ἰδίᾳ ταύτης ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα ταῖς ταῖς τοῦ Ἰσραήλ δὲν διέβλεπον οἱ Ἰσραηλιταὶ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐκδήλωσιν

σιν τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὴν φύσιν, ἐνῆα ἐξεδηλοῦτο ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ,¹⁾ ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τὸ πεδῖον τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἀποκαλύψεως²⁾ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας προσεπιίθων νὰ κατανοήσῃται τὰς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ.³⁾ Διὸ καὶ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ εὐρίσκομεν τόσον στενὴν σύνδεσιν πίστεως καὶ ἱστορίας ὅσων παρ' Ἰσραήλ.⁴⁾

Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ἦν ἐν τῇ Π.Α. εὐρίσκομεν ἐσχηματισμένην, συνδεθεῖσα μετ' ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας στοιχείων, δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ φέρῃ εἰς ἡμῶν ἀχέσιν τὸν Θεὸν πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἰδέα τοῦ δημιουργοῦ καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ἀπέσπα μὲν τοῦτον ἐκ τῆς φύσεως ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ Θεοῦ, τοῦ θέντος ἠθικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν, συνδεθεῖσα μετὰ τῆς ἔννοιαι τοῦ δικαίου Θεοῦ, ἔφερεν ἀναγκαστικῶς εἰς ἡμῶν ἀχέσιν τὸν Θεόν, τὸν ἐπαγρυπνοῦντα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως πρὸς τὸν ἀνθρώπον, φυλάττοντα ἢ παραβαίνοντα ταύτην. Ἀλλ' ἡ σχέση αὕτη εἰς Θρησκείας ἐχούσας συντετελεσμένην ἤδη τὴν ἀνάπτυξιν αἰφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἑξατομικεύσεως τῆς Θρησκείας, αἰφ' ἑτέρου δὲ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἠδύναται νὰ μὴ φέρῃ ἀναγκαστικῶς τὸν Θεὸν εἰς ἀχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν, τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, τῆς τιμορροῦσης ἢ ἀμοιβούσης τὸν παραβάτην ἢ φυλάκα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἀνθρώπου, δυναμένης νὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ τρόπον ἀφορῶντα τὸ αἰτομον μόνον ἢ καὶ νὰ ἀναβληθῇ εἰς τὴν πέραν τοῦ τῆμερον ζωὴν χωρὶς καὶ νὰ θίξῃ τὸν γενικὸν ροῦν τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ ἠθικὴ Θρησκεία ἐν τῇ ἀρχαιοτέρῃ αὐτῆς ἐποχῇ ἀναφαίνεται ἐν ἀμφοτέροις ταῖς σημείοις τούτοις ὑπ' ἀντίθετον ἀκριβῶς ὅσον, ὡς θρησκεία ἀφορῶσα τὸ σύνολον καὶ ἔχουσα ἐγκόσμιον χαρακτῆρα. Ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις δὴλον ὅτι πηγαῖς ἡ Ἰσραηλιτικὴ Θρησκεία παρουσιάζεται κυρίως ὑπὸ καθολικὸν τύπον ἀφορῶσα τὴν ὁλότητα, ἐν ἣ τὸ μὲν αἰτομον παρρη-

1) Ἰσ. 6,11, 40,21, 44,24, Ἐξ. ψαλ. 19(0'—18), 29(0'—28), 104(0'—103) κλπ.

2) Ἰδὲ Ἐξ. 16,9, Ἰσ. 28,20—30,27, Μιχ. 6,12, Ἰερ. 16,21, Ἰεζ. 6,1, Ἠσα. 114(0'—113)

3) Ἰσβλ. J. Hänel: Das Erkennen Gottes bei den Schriftpropheten. Berlin 1923. σ. 223.

4) Ἰσβλ. A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1981

ρίζεται ὁ δὲ Θεὸς ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν λαόν, 1) χωρὶς ὅμως νὰ ἐλλείπωσι καὶ παραδείγματι τινὰ ἐπικοινωνίας τοῦ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. 2) Ἐν τῷ τοιοῦτῳ καθολικῷ τύπῳ τῆς θρησκείας ἐκάστη πρᾶξις καλὴ ἢ κακὴ δὲν ἀφορᾷ τὸ διαπράξαι αὐτὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινότητα, ἐν ἣ τὸ αὐτοῦ ζῆ καὶ ἀνήκει. 3) Ὁ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐκάστη γενεὰ εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῶν προγενεστέρων, διὸ τὰ τέκνα βασιλεύουσι τὰς ἁμαρτίας τῶν πατέρων καὶ ὁ Θεὸς ἀποδίδει ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. 4) Ὁ τοιοῦτος τύπος κυριαρχεῖ πρὸς Ἰσραὴλ μέχρι τοῦ II' αἰῶνος, ὅποτε διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν προφητῶν μεγάλως κριτικουῦνται αἱ τάσεις τῆς ἐξατομικεύσεως τῆς θρησκείας, ἐν ἣ πλέον τὴν θέσιν τοῦ λαοῦ καταλαμβάνει τὸ αὐτοῦ, ὅπερ καὶ καθίσταται ὑπεύθυνον μόνον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πράξεων. 5) Ἄν ἐκταπίζεται ὅμως τελείως ὁ ἀρχαιότερος τῆς θρησκείας τύπος, διατηρούμενος μέχρι τῶν χρόνων τῆς Κ.Α. 6)

Ἐν τῷ ἀρχαιότερῳ λοιπὸν τοιοῦτῳ καθολικῷ τύπῳ τῆς θρησκείας, ἀφοῦ τὸ αὐτοῦ παραμερίζεται, ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ τιμωροῦσα καὶ ἀμείβουσα τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐμφανιθῆ ἢ κατὰ γενικὸν μόνον τρόπον, ἀφορῶντα καὶ περιλαμβάνοντα

1) Πρὸς Η. Gunkel: Individualismus und Sozialismus im Alten Testament (Die Religion in Geschichte und Gegenwart 2 τόμ. 3ος σ. 231 ἔξ.), ἔνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2) Πρὸς J. Hempel: Gott und Mensch im Alten Testament, Stuttgart 1926 σ. 145 ἔξ., ὅστις ὑπερβαλάντως τὸ σημεῖον τοῦτο ἐτόνισεν.

3) Ὅστω λ. γ. οἰκογένεια, πόλις καὶ ὁλόκληρος ὁ λαὸς τιμωροῦνται ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἑνὸς μόνου μέλους: Γεν. 19, 1 ἔξ. Ἀριθ. 16, 27. Α' Σαμ. 2, 31 Β' Σαμ. 21, 1 ἔξ. Α' Βασ. 11, 10 (Ὁ' Α' Βασ.) Β' Βασ. 21, 10 (Ὁ' Α' Βασ.) κλπ.

4) Ἐξ. 30, 1. Λευτ. 26, 10. Τοιοῦτη τις ἀντίληψις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Βιβλωνίους πρὸς Η. Seeger: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon, Tübingen 1923, σ. 25.

5) Ἴδὲ πλὴν ἄλλων ἰδίως Ἰεζ. 18, 20: «Ἡ φυγὴ, ἢ τις ὁ ἁμαρτήσις, ὀφείλει ν' ἀποθάνῃ. Ὁ υἱὸς δὲν θὰ φέρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ πατρὸς καὶ ὁ πατήρ δὲν θὰ φέρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ υἱοῦ. Εἰς τὸν δίκαιον ἀνήκει ἡ δικαιοσύνη του καὶ εἰς τὸν ἀσεβῆ ἡ ἀσεβεία του». (Πρὸς καὶ Λευτ. 24, 10). Μετ' εἰσενεῖας πλέον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰεζεκιήλ ἀπέβλεπον πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην διδασκαλίαν περὶ μεταβιβάσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν πατέρων ἐπὶ τοὺς ἀπογόνους σαρκιστικῶς παρατηρουμένους: «οἱ πατέρες ἔμαγον ἁμαρτίας, τῶν υἱῶν ὅμως οἱ ὀδόντες ἠμωδίασαν» (Ἰεζ. 18, 2. Ἰερ. 31, 29).

6) Ἰω. 9, 2.

τὸ σύνολον, τὸν λαόν. Οὕτως ὁ καθολικὸς τῆς Ἰσραηλ. Θρησκείας τύπος συνδέει ἀναγκαίως Θεὸν καὶ λαόν.

Ἦδη ἐκ τῆς θέσεως ταύτης τῶν ζητημάτων θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἔχομεν στενὴν πλέον τὴν σύνδεσιν Θεοῦ καὶ ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ συσχέτισις αὕτη Θεοῦ καὶ λαοῦ ἠδύνατο νὰ μὴ ἀπολήξῃ εἰς τὴν σύνδεσιν Θεοῦ καὶ Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, τῆς θείας ἐνεργείας δυναμένης νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν τῇ πέραν τοῦ τάρου ζωῆ εἴτε νὰ μετατεθῇ ἐν τῷ ἐσχατολογικῷ πεδίῳ, εἰάν δὲν συνέβαλλε τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας, ὅπερ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, ὁ ἐγκόσμιος αὐτῆς χαρακτήρ, προσερχόμενος ἐκ τῆς βραδείας διαμορφώσεως τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, ἧς πρώτην ἀναντίρρητον μνείαν κατέχομεν, πλὴν ἀμφιβαλλομένων τινῶν χωρίων τοῦ Ἰσαΐου, παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ (5' αἰ.).¹⁾ Ὁ ἐγκόσμιος αὗτος χαρακτήρ ἐνετόπισε

1) Ἰεζ. 37, 1 ἔξ. Ἀμφιβολίαι τινὲς ἐξηγείσθησαν ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν, ἂν πρῶτον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διατυπῶται ἡ πίστις εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Βεβαίως ὁ προφήτης ὁμιλεῖ ἐνταῦθα περὶ ἀναστάσεως τοῦ δαυΐλου Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους. Ἡ χρησιμοποίησις ὅμως τῆς εἰκόνας τῆς ἀναζωογονήσεως τῶν ξηρῶν ὄστων, ἣν ὁ προφήτης ἐνταῦθα μεταχειρίζεται, βιασίζεται ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, διότι ἄλλως ἀποβαίνει ἀκατανόητος. Ἄν ὁ προφήτης θεωρῇ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἀνθρώπων ἀδύνατον, ὡς τινὲς τῶν νεωτέρων (πρβλ. J. Hoffmann: *Ezechiel*, Leipzig 1924, σ. 235, Fr. Baumgartel: *Die Bibezeit der alttestamentlichen Irtümlichkeit*, Schwerin 1932, σ. 14) νομίζουσαν ὅτι ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δύναται νὰ ἐξαχθῇ, εἶναι τι δευτερεύον, διότι τὸ οὐσιώδες εἶναι ὅτι ἡ ἀνάστασις διατυπῶται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὁποίου ὁ προφήτης δὲν ἀμφιβάλλει (37, 2). Τὰ χωρία Ἰσα. 26, 19, 20 ἔξ., ἐν οἷς διατυπῶται ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, δὲν ἀποδίδονται ὁμοιώνως εἰς τὸν Ἰσαΐαν, πλείστον ἐρευνητῶν ἀρνούμενων τὴν γνησιότητα αὐτῶν. Καὶ ἐν Ὠσηέ 6, 16 γίνεται λόγος περὶ ἀναζωογονήσεως καὶ ἀναστάσεως, ἀλλὰ ταύτην οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν ἐκλιμβάνουσι ὡς ἀνάρρουσιν ἐξ ἀσθενείας καὶ οὐχὶ ὡς πραγματικὴν ἀνάστασιν. Οὕτως ὁ πρῶτος ἀναντίρρητος μάρτυς τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν εἶναι ὁ Ἰεζεκιήλ, μετὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν συχνὴν μνείαν αὐτῆς: Δαν. 12, 1 ἔξ., Ἰὸβ 19, 25 ἔξ., ψαλμ. 49 (0' 18), 73 (0' 72) κλπ. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, καίτοι ὑπάρχει παρ' Ἰσραὴλ ἡ πίστις εἰς παντοδύναμον Θεὸν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ὑπάρξεως ψυχῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι ἤδη γνωστὴ, δὲν εὐρίσκειν ἀρτίως ἀνεπτυγμένην τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως. Ἀπλῶς ἐπιστεύετο ὅτι ὁ ἀνθρώπος μετὰ θάνατον μετέβαινε εἰς σκοτεινόν τινα τόπον, Σκόλ καλούμενον, ἔνθα δὲν ἔζη πραγματικὴν ἐνα ζωὴν,

τὴν θεϊκὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ συνέδεσεν οὕτως ἀναγκαστικῶς τὸν Θεὸν ἐν μὲν τῷ καθολικῷ τύπῳ τῆς Θρησκείας μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἐν δὲ τῷ ἀτομικῷ μετὰ τῆς τοῦ ἀτόμου. Οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ ἡθικοῦ, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ὁ καθολικὸς τύπος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς καὶ ὁ ἔγκρισμος αὐτῆς χαρακτηρῶν, τὰ τρία ταῦτα, συνέδεσαν τὸν Θεὸν μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ.

Τῆς συνδέσεως Θεοῦ καὶ ἱστορίας οὕτως ἀποτελεσθείσης ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως τῆς θεϊκῆς ἐνεργείας εἶναι πλέον καθορισμένος, ἐξαιρούμενος ἐκ τοῦ ἔγκρισμου χαρακτηρῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας. Ἡ θεία ἐνέργεια, ἡ τιμοφοδία καὶ ἀμείβουσα τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ λαοῦ καὶ βραδύτερον τοῦ ἀτόμου ἢ διὰ τῆς παροχῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας, 1) αἵτινες οὕτως ἐκλαμβάνονται ὡς ἐξωτερικὰ τεκμήρια τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς ἀμαρτωλῆς τοῦ ἀνθρώπου κακωσιᾶς καὶ ἀποτελοῦσιν εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ τὰ μέσα πρὸς ἀμοιβὴν καὶ τιμοφοδίαν τῶν

ἀλλὰ μίλλον ὡς οὐκ ἀποφραγμένον ἀνὰ τὸ σκοτεινὸν ἐκεῖνο μέρος, ὅπερ διὰ φοβερῶν χρημάτων ὁ Ἰσραήλ (κ. 14) καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ (κ. 32) εἰκονίζουσαν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ποιότητος κακωσιᾶς εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐπιχειρησιὰ τῶν νεκρῶν δύναται νὰ ἐκέλθῃ οὐ μόνον μετὰ τῶν ζώντων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (Ἰα. 38, 10 ἔξ., ψαλμ. 6, 30, 110 (Ὁ' 29), 88, 11 ἔξ. (Ὁ' 87), 116, 11 (Ὁ' 113, 22), ἵσως δὲν μνησθῆται πλέον τῶν νεκρῶν, κατὰ τὴν ἐκφρασὴν τοῦ ψαλμοῦ (ψαλμ. 88, 10), διὸ καὶ ὁ τύπος ἐκεῖνος καλεῖται *γη ἐπιλελησμένη* (ψαλμ. 88, 10). Πρῶτος ὁ Ἀμὸς [9, 2 πρβλ. ἔπειτα καὶ ψαλμ. 139, 1 (Ὁ' 138) Ἰοβ 26, 2. Παροιμ. 15, 11] ἐπεκτείνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸν Σκόζ. Πιθανὸν μοι φαίνεται ὅτι ὁ πόλεμος κατὰ τῆς παρὰ τοὺς Χανααναίους ἐξαιρουμένης νεκρολατρίας καὶ νεκρομανείας (Α' Σαμ. 28, 7 ἔξ. Ἰα. 8, 10. 29, 1 κλπ.) δὲν ἐπέτρεψεν ἐνοργίς εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀνασιᾶσεως καὶ τῆς μετὰ θάνατον κακωσιᾶς τοῦ ἀνθρώπου.

1) Ὁ ἔγκρισμος χαρακτηρῶν τῆς Ἰσραήλ. Θρησκείας ἐπέφραξεν, ὡς ἦτο ἐκείνου, ἰσχυρὸν ἐνοργίον τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου (πρβλ. Γεν. 15, 10. 25, 30. ψαλμ. 21, 2 (Ὁ' 20), 31, 10 (Ὁ' 30), 127, 1 ἔξ. (Ὁ' 126) κλπ.), αἵτινα ὅμως ὁ Ἰσραηλιτὴς θεωρεῖ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διδόμενα εἰς ἀμοιβὴν τῆς τηρήσεως τῶν ἐνεργειῶν. (Ἐξ. 10, 1. 23, 2. Λευκ. 28, 1 ἔξ. κλπ.). Ἡ προσδοκία καὶ προσπάθεια πρὸς κερταὶν τῶν ἀγαθῶν ἀποβαινουσιν οὕτως ἐν τῇ Π. Δ. παρόγοντες ἀναπτύξεως θρησκευτικῆς συναισθητικῆς. Ἐξτὶ, ἐνθα ἡ βία αὐτῆ ἐλλείπει, ἀναφαίνεται καθαρῶς ὀλιγοῦς (Ἰα. 23, 13).

E. A. JONES
IOANNINA 2006

ἀνθρώπων. Τοιαύτη τις αιτιώδης συσχέτισις ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας ἀπαντᾷ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.¹⁾ Ὁ πανουργὸς ὅμως καὶ ἀτελής χαρακτήρ τῶν θεῶν αὐτῶν δὲν ἐπέτρεψαν ὥστε ἡ συσχέτισις αὕτη ν' ἀποβῆ παρ' αὐτοῖς διήκουσα τῆς ἱστορίας ἔννοια, τῆς θείας ἐνεργείας ἐξαιρωμένης πλειστάκις ἐκ τῆς ἀβυσσικότητος τῶν θεῶν.²⁾ Ὁ ἀκαμπτὸς ὅμως χαρακτήρ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Θεοῦ κατέστησε παρ' Ἰσραὴλ τὴν αιτιώδη ταύτην συσχέτισιν ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας διήκουσαν τῆς ἱστορίας ἔννοιαν, κατὰ πρῶτον τῆς Ἰσραηλιτικῆς. Τὰ ἱστορικά γεγονότα ἀποκτῶσιν οὕτως ὁρισμένον νοῦν, καθοριζόμενα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὡς ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Οὕτως ἡ ἱστορία ἀποκτῶσιν ὁρισμένον νοῦν· δὲν εἶναι τυχαία πλοκὴ γεγονότων ἀλλὰ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐπιφέροντος τὴν ἀμοιβὴν καὶ τιμωρίαν πρὸς διατήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως. Τὰ μεγάλα τῆς Ἰσραηλ. ἱστορίας γεγονότα, ἡ ἀνύψωσις καὶ παρακμὴ, ἡ εὐημερία καὶ ἡ καταστροφή ἐρμηνεύονται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Θεὸς καὶ λαὸς εἶναι τὰ δύο τῆς ἱστορίας πρόσωπα, ὧν τὴν σχέσιν κινεῖ ὁ βαθμὸς τῆς ἀγαθότητος τοῦ λαοῦ.

Ἡ τοιαύτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις, ἀρχομένη ἀπ' αὐτῶν τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου, ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη αὐστηρῶς κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἤδη ἡ ἐν τοῖς αὐτοῖς βιβλίοις διατυπωμένη ταυτότης τοῦ Θεοῦ τούτου τῆς Ἰσραηλ. ἱστορίας πρὸς τὸν δημιουργὸν Θεὸν ὤφειλεν ἀναγκάως νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνωτέρου περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως ἐπὶ τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἣτις πράγματι καὶ ἐπετελέσθη κατὰ τὴν προφητικὴν περίοδον, ὅποτε ἤρχισε νὰ τονίζηται ὑπὸ τῶν προφητῶν ἰσχυρότατα ἡ ἐν τῇ Μωσαϊκῇ ἐτι ἐποχῇ ἐκραινομένη παγκοσμιότης τοῦ Θεοῦ.³⁾ Οὕτως οἱ προφῆται δύνανται πλέον ν' ἀπειλῶσι διὰ καταστροφῆς οὐ μόνον τὸν Ἰσραὴλ ἀλλὰ καὶ διαφόρους ἄλλους

1) H. Seeger: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon. Tübingen 1928 σ. 19-20.

2) Πρὸβλ. J. Hempel: Altes Testament und Geschichte. Gütersloh 1930 σ. 10 ἔξ. καὶ A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1931 σ. 47.

3) Ἀμ. 1,8 ἔξ., 2,1 ἔξ., 9,7 ἔξ. Ἰσα. 7,11 ἔξ., Ἰσα. 6,1 ἔξ. 13,1 ἔξ. κλπ.

λαοὺς ἕνεκα ἠθικῶν παραβίσεων.¹⁾ Ἡ περὶ τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας σχηματισθεῖσα ἰδεολογία μεταφέρεται καὶ ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται ἐν τούτῳ μόνον ὅτι ἐνῶ ὁ Ἰσραὴλ ἔχει γραπτὸν τὸν νόμον, οἱ λαοὶ προὔποτίθενται ἔχοντες ἐν ταῖς κάρδαις αὐτῶν τὸν ἀγραφοῦν νόμον τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, δι' ὧν φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐπιτελοῦσιν.²⁾

Ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ Ἰσραηλιτικὴ αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις παρουσιάζει βεβαίως προτερήματα ἀλλὰ καὶ ἀσθενῆ τινα σημεῖα. Πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν ἀνθρώπον ἀντιπαράθετα τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνειδητὴν τὴν ἀποστασιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἁμαρτίας, τὴν ταπεινωροσύνην καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν τιμωρὸν Θεόν.³⁾ Τὴν ἱστορίαν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας βασιζουσα καθιστᾷ αὐτὴν πεδῖον ἀποκλειστικῶς τῆς Θεῆας ἐνεργείας ἀπαλείτουσα οὕτω τὸν μὲν ἀνθρώπον τοῦ καταιλιπτικοῦ πρὸ τῶν δαιμόνων καὶ τῆς μαγείας φόβου, τὸν δὲ Θεὸν ἠθικῶν ἀτελειῶν καὶ αὐθαιρέτου διακυβερνήσεως τοῦ κόσμου. Ἄρ' ἑτέρου ὁμοῦ δεσμεύει πρὸς ἔξωτερικῶς τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, διότι αὕτη ἔπεται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων.⁴⁾ Ἐπειδὴ δὲ ἡ Θεῖα ἐνέργεια

1) Ἄρ. 1,¹⁸ ἔξ. Ἰσ. 10,²⁰ ἔξ. 19,¹ ἔξ. 14,¹ ἔξ. Σοφ. 9,¹ ἔξ. κλπ.

2) Πρβλ. Η. Βέλλια: Θεωροκεντρικαὶ προσωποκεντρικὲς τῆς Π. Α. Τεύχος Α' Ἀθήναι 1934 σ. 88.

3) Πρβλ. J. Hempel: Gott und Mensch im Alten Testament, Stuttgart 1926, σ. 17 ἔξ.

4) Πρβλ. ἰδίως Ἄρ. 5,¹⁴. Ἰσ. 7,⁹. Ἡ ἐξίχτησις αὕτη τῆς θεῆας ἐνεργείας ἐκ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καθαρῶς ἔξωτερικὴ, διότι δὲν ἀποβαίνει ὁ ἀνθρώπος «κύριος τῆς ἱστορίας», ὡς ὁ J. Hempel (Altes Testament und Geschichte, Gütersloh 1930, σ. 15 ἔξ.) ἐφαρμόζων ὑπερβυλόντως ἐτόνισεν ἀνομάσας τὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν ταύτην «ἀνθρωποκεντρικὴν», ἀλλὰ παραμένει ὁ Θεός ὁ ὑποβαστῆς τῆς ἱστορίας ὡς κατεστημένος τὴν δόναμιν πρὸς ἐπαγαγορὰν τῆς διαταρασσομένης ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως (πρβλ. W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments, Teil I, Leipzig 1933, σ. 204 ἔξ.), διὸ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν ἐπιβάλλεται ἡ ἀνθρωπαῖνη, ἀλλ' ἡ Θεῖα θέλησις. Τονίζοντες ὁμοῦ κατὰ τοῦ J. Hempel τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, εἰς ὃ κατέληξεν ὁ A. Weiner (Glaube und Geschichte im A. T. Stuttgart 1931, σ. 40) ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ συσχέτισις ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας περιπτωτικῶς μάλλον παρουσιάζεται χωρὶς

θυμίζεται κατά τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἡ περὶ ἱστορίας αὕτη ἀντίληψις θεωρεῖ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεϊαν ἐνέργειαν ὡς καταννητὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ. Πρὸς τοῦτοις ὁ ἰσχυρὸς τονισμὸς τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἐκφαινομένου ὡς αὐστηροῦ κριτοῦ, παραμερίζει τὴν ἐννοιὴν τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης, δι' ἣ καὶ ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας παρουσιάζεται μόνον ὡς ἰκανοποιήσις τῆς προσηληθείσης ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ ἁμαρτία ἀφ' ἑτέρου φαίνεται νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς παράφρασις τῶν διδακτῶν ἐντολῶν, χωρὶς βιαιότερον ἢ ἐννοια αὐτῆς νὰ καθορίζηται ὡς ὁπὴ πρὸς τὸ κακόν.

Πρὸς τοῦτοις ἡ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῖν ἀντίληψις καίτοι προσδίδει εἰς τὴν ἱστορίαν νοῦν καὶ ἐννοιαν καὶ καθορᾶ ἐν τῷ κόσμῳ τεθειμένην ἠθικὴν τάξιν καὶ πρὸς τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου συνείσθημα ἀνταποκρίνεται, δὲν παρέχει ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἑαυτὴν λαμβανομένη, ἀπώτερόν τινα σκοπὸν καὶ τέλος, διότι οὕτως ἡ μὲν ἱστορία ἀποβαίνει ἀέναντος ἐναλλαγῆ τιμωρίας καὶ ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ δημιουργηθεὶς κόσμος ἀνευ ἀπιστέρου τινὸς σκοποῦ, τοῦ Θεοῦ ὄντος προσδεδεμένου εἰς τὴν μηχανικὴν ταύτην ἀντιπαύσειν. Δὲν παρέμεινεν ὅμως ἡ σχηματισθεῖσα ἐννοια αὕτη μόνη ἀλλὰ συνεδυάσθη μετ' ἄλλης δευτέρας περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως βιαιότερας, ἣτις καὶ ἐσχημάτισεν ὁρισμένην περὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ κόσμου διδασκαλίαν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ἡ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῖν ἀντίληψις, τὴν θεϊαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνέργειαν ὡς δυνατὴν νὰ καταννηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ ἀπεκδεχομένη, καὶ δὴ καὶ ἕνα μόνον τρίτον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς, τῆς τιμωρίας καὶ ἁμαρτίας τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, αὐτὴν καθορίζουσα, καὶ τὴν περικελευτὴν τῶν φαινομένων τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν μίαν ταύτην ἀρχὴν ὑπάγουσα, περιέχει

γ' ἀποβαίνει ἐν τῇ Π. Α. διήκονσα τῆς ἱστορίας ἐννοια. Ἡ γρομὴ αὕτη εἶναι προφανῶς ἐμφανὴς, διότι ἡ ἀσχετικὴ αὕτη ἀπαιτῆς περιπέτεια ἐν τῇ Π. Α. εἰς κείμενα διαφόρων ἐποχῶν καὶ εἶναι τῶν ἀνασχετικῶν συνδεδεμένη μετὰ τῆς Ἰσραηλιτικῆς νομοθεσίας ὅσοι οὐχὶ περιπετῶς, ἀλλὰ κατὰ κανόνα νὰ ἐμφανίζηται ἐν τῇ Π. Α. μὲχρι τῶν βιαιότερων χρόνων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐνοστέον δὲ ἐργάζονται οἱ ἀλόκληρα βιβλία τῆς Π. Α. (Κριταί, Δευτερονόμιον) ἐργάζονται ἢ καὶ ἄλλοις ἀπέσχησαν ἐμφανίζονται ὡς τὸ πρῶτον τῆς ἰδεολογίας ταύτης τῆς ἱστορίας.

τὸν μέγιστον κίνδυνον ἐκ βιάθρων νὰ ἀνατραπῇ καὶ καταρρέουσα νὰ συμπαρασύρῃ καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν εὐθὺς ὡς ἡ πραγματικότης τῆς ζωῆς, αὐτὴ ἡ ἱστορία, εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν θὰ συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἀναμενομένην θεϊαν ἐνεργεῖαν. Ὁ κίνδυνος αὐτός δὲν ἐβραϊδύνην ἀναφανῆ παρ' Ἰσραὴλ προελθὼν ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Ἡ πραγματικότης δὴλον ὅτι τῆς ζωῆς ἐδείκνυε τόσον ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτόμου ὅτι τὰ γεγονότα δὲν συνεβίβδιζον πολλαίκις πρὸς τὴν διαμορφώθεισάν περὶ ἱστορίας ἐκείνην ἀντίληψιν. Αἱ ταπεινώσεις καὶ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἤρξατο νὰ ὑφίσταται τὸ Ἰσραηλιτικὸν βασίλειον, ἢ κατὰ μέρος ὅσπερ αὐτοῦ, οἱ ἐπανειλημμένοι κίνδυνοι κατὰ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους καὶ τέλος ἡ ἐξαφάνισις καὶ αὐτοῦ ἐφαίνοντο εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, τοὺς πεπειθότες ὅτι βαίνουσι τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς θεϊκῆς ἀντιποδύσεως. Ἄρ' ἐτέρον ἢ κατ' ἡμέραν ζωὴ παρουσιάζεν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τοὺς ἀσεβεῖς εὐτυχοῦντας καὶ τοὺς εὐσεβεῖς δυστυχοῦντας. Ἐὰν ὅσον μὲν ἡ ἀρχαία ἐκείνη θεωρία περὶ τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἁμαρτίας τῶν πατέρων ἐπὶ τοὺς ἀπογόνους ἴσχυεν, ἤρκει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατάστασιν. Ἄλλ' ὅτε, ὡς εἶδομεν, ἡ διδασκαλία αὕτη ἤρξατο νὰ ὑποχωρῇ καὶ ἡ ἐξατομίκευσις τῆς θρησκείας νὰ κατακτᾷ ἕδιαιρον, τότε πλέον ἤρξατο παρ' Ἰσραὴλ ἡ συγκλονιστικὴ ἐκείνη προσπάθεια πρὸς θεωρητικὸν συμβιβασμὸν τῆς πραγματικότητος τῆς ἱστορίας πρὸς τὸν εἰς τὴν ἱστορίαν διαθέντα νοῦν, πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ ἤρξατο δὴλον ὅτι νὰ τίθηται σαρῶς τὸ πρόβλημα τῆς Θεοδικίας, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις παρουσιάζετο αὐτῶς ὡς ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου αὐτῆς τῆς πίστεως εἰς τὸν ἠθικὸν Θεόν. Αἱ δύο ἀναγκαιὰ προὑποθέσεις τῆς γενέσεως τοῦ προβλήματος τούτου, ἡ ἐννοία τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ καὶ ἡ δυνατότης τῆς κατανοήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θεϊκῆς ἐνεργείας, τῆς ἱστορίας δὴλον ὅτι, ἐνυπῆρχον ἐν τῇ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῶν ἀντιλήψει.

Ἐντὸς τῶν πτενῶν ὁρίων τοῦ ἐγκοσμίου χαρακτῆρος τῆς θρησκείας αὐτοῦ κινούμενος ὁ Ἰσραηλίτης καταβιάλλει μεγάλας προσπάθειας πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος. Ὅπου αὐτὰ δὲν ἱκανοποιῶσι τὴν σκέψιν, ἐκεῖ πλέον ἐπέρχεται τὸ ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα, ἀνατροπὴ τῆς

διαμορφωθείσης έννοίας τής ιστορίας και έννοιαι τοῦ ἠθικοῦ, δικαίου, παντοδυνάμου και παντογνώστου Θεοῦ. Ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΙ' αἰῶνος π. Χ. ἔχομεν πλέον σαφεῖς τὰς τοιαύτας ἐκδηλώσεις. Ἰδῆ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰσαίου (β' ἡμισυ ΙΙ' αἰ.) εἰρωνικῶς παρετήρουν εἰς αὐτόν, κηρύττοντα ἐπερχομένην τὴν καταστροφὴν ὡς τιμωρίαν τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως: «ὡς ἐπισπέυση, ὡς ἐπιταχύνη (ὁ Θεός) τὸ ἔργον τοῦ διὰ νὰ τὸ ἴδωμεν ὡς ἐκκληρωθῆ, ὡς πραγματοποιηθῆ τὸ σχέδιον τοῦ ἁγίου τοῦ Ἰσραὴλ διὰ νὰ τὸ γνωρίσωμεν».¹⁾ Χαρακτηριστικώτερον οἱ σύγχρονοι τοῦ Σοφοῦ (Ζ' αἰ.) παρετήρουν: «ὁ Θεός δὲν δύναται οὔτε εὐτυχίαν οὔτε δυστυχίαν νὰ ἐπιφέρῃ».²⁾ Ὀλίγον δὲ βραδύτερον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰεζεκιήλ (Τ' αἰ.) ἀναφερόμενοι εἰς τὴν πτώσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (586 π. Χ.) ἀνερπύσσονται: «δὲν εἶναι ἐν τάξει ἡ ὁδὸς (ἡ πρᾶξις) τοῦ Κυρίου».³⁾ τὰ αὐτὰ δὲ και οἱ σύγχρονοι τοῦ Μαλαχίου (Ιθ' αἰ.) παρετήρουν ἐπισκοποῦντες τὴν ὅλην ιστορίαν: «μάταιον εἶναι, ἔλεγον οὗτοι, νὰ ὑπηρετῆ τις τὸν Θεόν· τί ἐκερδίσαμεν ὅτι ἐτηρήσαμεν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ και ἐπορεύθημεν τεταπεινωμένοι πρὸ τοῦ Θεοῦ Σεβαστοῦ; διὰ τοῦτο ἡμεῖς μακαρίζομεν τοὺς ὑπερηφάνους· προσδεύουν ὅταν πράττουν ἀνομίαν και σώζονται ὅταν ἐκπειράζουσι τὸν Θεόν».⁴⁾ «... ὅστις πράττει τὸ κακὸν εἶναι ἀρεστὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Θεοῦ· εἰς τοιοῦτους ἀνθρώπους ἀρέσκειται. Πᾶσι εἶναι λοιπὸν ὁ Θεός τῆς δικαιοσύνης».⁵⁾ Ἄλλοτε πάλιν οἱ αὐτοὶ ἀσεβεῖς ἠροῦντο τὴν παγγνωσίαν τοῦ Θεοῦ χλευαστικῶς ἐρωτῶντες: «ὕπαρχει γνῶσις εἰς τὸν Θεόν;»⁶⁾ Εἰς τοιαῦτα συμπερι-

1) Ἰσα. 5,19.

2) Σοφ. 1,12, πρὸβλ. και Ἰερ. 5,12.

3) Ἰεζ. 18,25,26, 33,17.

4) Μαλαχ. 3,14-18. Πρὸβλ. και Ἰωβ 31,6 «ὁ ἀνθρώπος οὐδὲν ὀφείλεται ἐκ τῆς φιλίας τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ».

5) Μαλαχ. 2,17. Ἀμφισβολία περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τῆς ἐξέως διατυπώνεται και ἐν Ἰωβ 9,22 «ἐν και τὸ αὐτὸ εἶναι (=μοί εἶναι ἀδιάρθρωτον ἂν ὁμολήσω ἢ σιωπήσω) διὰ τοῦτο λέγω: ἀσπίον και ἀσπίη καταστρέφει (ὁ Θεός)».

6) Ψαλμ. 73,11 (72). Ὁ Ἐκκλησιαστής (8,11 πρὸβλ. και 9,2) ὡς μα-

σματα ἤγαγεν αὐτοὺς ἢ περὶ ἱστορίας σχηματισθεῖσα ἐκείνη ἀντίληψις, ἢ γεννήσασα τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. Οὗτοι πάντες εἶχοντο σταθερῶς τῆς δυνατότητος τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ ταύτης ὁρμώμενοι ἐφθάνον εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ δικαίου, παντογνώστου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τοὺτους, τοὺς ἀπομακρυνθέντας ἐκ τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, ὁ εὐσεβὴς Ἰσραηλίτης καταπονεῖται καὶ αὐτὸς νὰ κατανοήσῃ τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ ψαλμοδὸς ὡς ἐπίμοχθον χαρακτηρίζει.¹⁾ Ἰδὴ ὁ Ἱερεμίας (τέλη Ζ' αἰ.) θέτει σαφῶς πρὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ ἴδιος ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ,²⁾ χωρὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ν' ἀμυριβάλλῃ περὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Ἀββακούμ³⁾ καὶ ὁ Μαλαχίας,⁴⁾ ψαλμοὶ τινες,⁵⁾ πρὸ πάντων δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τιτανίου ἔργου τοῦ Ἰωβ ἀσχολοῦνται περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Πάντες οὗτοι ὁρμῶνται ἐκ βίας ἀντιθέτου πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς, ἐκ τῆς πίστεως δῆλον ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν, εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ὁποίας οἱ ἀσεβεῖς κατέληγον. Τῆς πίστεως ταύτης στερεῶς ἐχόμενοι ζητοῦσι τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἀσεβεῖς, κινουῦνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἔγκοσμου χαρακτηῆρος τῆς θρησκείας θὰ ἀνέμενέ τις, ἐφ' ὅσον ὁρμῶνται ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς βίας, νὰ καταλήξωσιν εἰς τὸ ἀντίθετον πρὸς αὐτοὺς συμπέρασμα, εἰς τὴν ἄρνησιν δῆλον ὅτι τοῦ κατανοητοῦ τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅμως οἱ μὲν προφηταὶ Ἀββακούμ καὶ Μαλαχίας⁶⁾ καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ 37ου (0' = 36) ψαλμοῦ τὴν ἔξοδον εὐρίσκουσιν ἐν τῇ ἀναμονῇ τῆς μετ' ὀλίγον ἐπερχομένης θείας δίκης τῶν ἀσεβῶν, ὁ δὲ ψαλμοδὸς τοῦ 73ου (0' = 72) κηρύττει μὲν καὶ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ

ταιότητα» χαρακτηρίζει τὸ ἀντίστροφον κατάντημα τῆς ζωῆς τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀσεβοῦς.

1) Ψαλμ. 73, 10 (0' = 72).

2) Ἱερ. 12, 1 «Δίκαιον ἔχεις, Γιαχβέ, ὅσάκις μετὰ σοῦ ἐρίζω· μόνον περὶ ἐνὸς πράγματος θέλω μετὰ σοῦ νὰ ὁμιλήσω: διατὶ εὐδοοῦται ἡ ὁδὸς τῶν ἀσεβῶν, εὐτυχοῦσι δὲ πάντες οἱ παρανομοῦντες;»

3) Ἀββ. 1, 2 ἔξ.

4) Μαλαχ. 2, 17. 3, 14 ἔξ.

5) Ψαλμ. 73 (0' = 72). 40 (0' = 48). 37 (0' = 36).

6) Ἀββ. 3-4. Μαλαχ. 3, 1 ἔξ., 10 ἔξ.

μέρει τοῦ ψαλμοῦ (στχ. 1—22) ὅτι ἐπί τι μόνον διύπτημα ὁ βίος τῶν ἀσεβῶν εἶναι εὐτυχής, ἀναζητεῖ ὅμως ἐν τῇ δευτέρῃ μέρει (στχ. 23—28) τὴν εὐτυχίαν ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸν συγγραφέα τοῦ 49ου (0'—48) ψαλμοῦ παραγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι τέλος ὁ θάνατος ἔξισοι τοὺς πίνους, δυστυχεῖς καὶ εὐτυχεῖς. Μόνον ὁ Ἰερειῖας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἰωβ τρέπονται τὴν ἀνοιτέραν σημειωθεῖσαν ὁδόν. Ὁ προφήτης δὴλον ὅτι οὕτως βιαστικῶς ἔχων πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὄντοτητα καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ δὲν εὐρίσκει ἀλλαχοῦ διέξοδον νὰ συμβιβάσῃ τὴν πίστιν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολλακίς εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων ἀναφανομένην ἀντινομίαν ἢ πάλιν εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν ὅτι παρὰ τὴν ἀντινομίαν, παρὰ τὰ γεγονότα, ἅτινα ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀδυνατεῖ νὰ συμβιβάσῃ, ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ ἡ ἐνέργεια. Εἰς τὴν πίστιν ταύτην παραπέμπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ ζητῶν παρ' αὐτοῦ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος προφήτης καὶ παρ' αὐτοῦ διδάσκειται προσέτι ὅτι τὸ πιέζον αὐτὸν ταῦτα πρόβλημα εἶναι τὸ μικρότερον ἐν τῇ πλήθει τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.¹⁾

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ προφήτου δὲν σημαίνει ἄλλο τι ἢ παραδοχὴν τοῦ ἀδυνατίου τῆς κατὰ πάντα κατανουήσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ τῆς θείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργείας. Τοῦτο ὅμως δὲν λύει ἀλλὰ παρακίβηται τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. "Ὅταν

1) Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου τεθέν ἐρώτημα (Ἰερ. 12,1) τῆς κίτηξιας τοῦ ἀσεβοῦς ὁ Θεὸς ἀπαντᾷ:

*Ἐάν ὁ δρόμος μὲ πέζους (ἀνθρώπου) σὲ χορῆς.

πῶς θὰ διαγωνισθῆς εἰς τὸν δρόμον πρὸς ταῦτα ἵππους;

*Ἐάν εἰς ἀσφαλὴ γῆν δὲν εἶσαι ἀσφαλής.

τί θὰ ζήρῃς εἰς τὰ διασώδη μέρη τοῦ Ἰουδαίου; (Ἰερ. 12,2)

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τῶν λόγων τούτων δὲν λύει τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ παρακίβηται τὸν προφήτην εἰς τὴν πίστιν, ἣν ἀδυνατεῖται ὁφείλει νὰ ἔχῃ, εἰς τὴν δικαίαν θείαν ἐν τῇ κόσμῳ ἐνέργειαν καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ὁ Θεὸς τῶν πραγμάτων παρακαλεῖ εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν αἰνίγματα. Προτρέπει δὲ αὐτόν, ἵνα χορῆ καὶ ἐργάσῃται ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ, ὅπου παρουσιάζει μεγαλύτερα τοῦ διατυπωθέντος ἐρωτήματος προβλήματα (δρόμος μὲ πέζους—δρόμος μὲ ἵππους, ἀσφαλὴς, ἀσφαλὴ γῆ—διασώδη μέρη) διὰ τῆς ἀσφαλούς ταύτης πίστεως. (Heβλ. καὶ P. Volz: Der Prophet Jeremia, Leipzig 1928 καὶ W. Staerk: Vorsehung und Vergeltung, Berlin 1931, σ. 31).